

Dr Ewa Kuźma

*Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna
im. Jana Zamojskiego w Zamościu*

LIKWIDACJA ANALFABETYZMU W POWIECIE ZAMOJSKIM W LATACH 1944-1953

Siły polityczne obejmujące w 1944 r., władzę w Polsce, cieszyły się małym poparciem społeczeństwa. Dlatego niezwykle ważnym posunięciem taktycznym było dążenie do szukania oparcia w warstwach ludzi nie zadowolonych z rządów przedwrześniowych, ale równocześnie nie witających radośnie zachodzących zmian na arenie politycznej. Rzucone hasło: *walki z analfabetyzmem*, miało za zadanie poprzez awans społeczny związany z edukacją, zjednać szerokie masy. W *Planie organizacji kultury* W. Reczka, czytamy: *Demokracja kultury i nauki to przede wszystkim jej upowszechnienie, to w konsekwencji podniesienie i wyrównanie poziomu i zniesienie klasowego (w Polsce szlacheckiego) charakteru kultury.*¹

Z inicjatywy mieszkańców Zamościa, w dniu 28 XI 1944 r., odbyło się zebranie organizacyjne, Powiatowej Komisji Oświaty Dorosłych, przewodniczącym jej został wybrany starosta Edward Dubel, I zastępcą Stanisław Żuk-Dudek, II zastępcą inspektor szkolny Antoni Pomianowski. Za cel komisja stawiała sobie walkę z analfabetyzmem i demoralizacją, poprzez uruchomienie placówek oświatowych, takich jak kursy wieczorowe. PKOD dzieliła się na podkomisje: biblioteczną pod przewodnictwem Janickiego i Górzyńskiej, teatralną Haliny Rogińskiej i Waclawa Uklei, domów kultury Mikołaja Nachwaciuka i Stefana Kolany, systematycznego kształcenia A. Pomianowskiego i Słupskiego. Łącznie weszło do nich 20 osób.² O działalności jej brak danych.

Dopiero w styczniu 1946 r., została powołana nowa, Powiatowa Komisja Kultury i Oświaty w Zamościu, na czele z instruktorem szkolnym Franciszkiem Sobolewskim i podinspektorem szkolnym Stanisławem Ordyczyńskim. Utworzono także gminne komitety kultury i oświaty, w skład których wchodził referenci gminni oświaty dorosłych, koordynujący pracę na swoim terenie i kontaktujący się z przedstawicielami oświaty i organizacjami młodzieżowymi. W dniach 4-10 III 1946 r., okręgowy instruktor oświaty dorosłych Marian Witkowski, przeprowadził wizytację powiatu. W jego sprawozdaniu, czytamy: *Powiat zamojski w porównaniu z rokiem ubiegłym, dzięki wysiłkom, inicjatywie*

¹ W. Reczek *Plan i organizacja kultury*, Warszawa 1947 s. 9.

² *Powiatowa Komisja Oświaty Dorosłych*, „Tygodnik Zamojski” 1944 nr 6-7, s. 11.

*instruktora oświaty dorosłych i harmonijnej współpracy sił pedagogicznych Inspektoratu Szkolnego, stał się powiatem przodującym w poczynaniach oświatowych na terenie okręgu szkolnego.*³

Organizacja kształcenia dorosłych w zakresie szkoły podstawowej opierała się, na zarządzeniu Ministra Oświaty z 27 V 1946 r., które wprowadziło ustrój semestralny w 3-letnich szkołach i na kursach dla dorosłych. Pierwszy i drugi kurs obejmował analfabetów i półanalfabetów. Na realizację programu I semestru przeznaczono 300 godz., a na II – 320 godz.⁴

W latach 1946-48, „Święto Oświaty”, obchodzono pod hasłem likwidacji analfabetyzmu i propagowania czytelnictwa. W 1948 r. walkę z analfabetyzmem zcentralizowały wojewódzkie i powiatowe Rady Społeczne do Zwalczenia Analfabetyzmu. Przeprowadziły one na swoim terenie rejestrację analfabetów, oraz zajęły się pozyskaniem środków finansowych na realizację powierzonych sobie zadań. W skład Wojewódzkiej Rady Społecznej do Zwalczenia Analfabetyzmu w Lublinie, weszli: Ludwik Czugała (WRN) jako przewodniczący, Stanisław Łopiński (TUR) – zastępca przewodniczącego, Feliks Piłat (TUL) – zastępca przewodniczącego, Zygmunt Domagała (OKZZ) – sekretarz, Stanisław Kubas (ZMW „Wici”) – zastępca sekretarza, Józef Sobieraj (ZNP) – skarbnik. Od jesieni 1948 r., uruchomiono kilkaset kursów, zespołów i zorganizowano doksztalcenie indywidualne w każdej instytucji oraz zakładzie pracy.⁵

Już od połowy 1947 r., akcję zwalczania analfabetyzmu prowadziła Centralna Rada Związków Zawodowych. W 1948 przybrała ona charakter masowy. W całym kraju 10.000 robotników podjęło naukę na kursach początkowego nauczania i wciągnięto do aktywnej pracy społecznej związkowców. W 1949 r. odbyły się: 2 konferencje ogólnokrajowe, 60 wojewódzkich i 100 powiatowych, omawiających problemy edukacji. Związki zawodowe powołały 2 855 społecznych komisji do walki z analfabetyzmem przy zakładach pracy i Powiatowych Radach Związków Zawodowych. Ogółem w 1949 r. na 3 279 kursach przeszkolono 58 415 robotników.⁶ Na terenie powiatu takie kursy zorganizował, między innymi Związek Zawodowy Pracowników Kolejowych RP.⁷

Pod kierownictwem inspektoratów szkolnych, w listopadzie 1948 r., rozpoczęto spis analfabetów. Na wezwanie Wojewódzkiej Rady Społecznej do Walki z Analfabetyzmem pod przewodnictwem Ludwika Czugały oraz inspektoratów szkolnych, zgłosili się: nauczyciele, pracownicy społeczni, kulturalni i oświatowi, chętni do podjęcia pracy. Na Lubelszczyźnie zaplanowano utworzyć 1000 kursów nauki początkowej. Władze szkolne zobowiązały się dostarczyć książki szkolne. Większość kursów miano powołać przy zakładach pracy. Szkolenie zaplanowano na 5 miesięcy, po którym absolwent miał kształcić się

³ Archiwum Państwowe w Zamościu (dalej APZ), Inspektorat Szkolny w Zamościu 1944-50, sygn. 280, k. 3.

⁴ W. Pokojski *Pierwszy rok masowej akcji walki z analfabetyzmem*, „Prasa Oświatowa” 1948 nr 11-12, s. 327.

⁵ APZ, Powiatowa Rada Narodowa (dalej PRN) Zamość, sygn. 72, k. 187.

⁶ *Rok 1950 – rok walki z analfabetyzmem*, „Świetlica” 1950 nr 2, s. 3.

⁷ APZ, PRN Zamość, sygn. 74, k. 175.

3-4 lata w celu uniknięcia zjawiska tzw. wtórnego analfabetyzmu. Zakończenie całości akcji przewidywano w 1951 r.⁸

Dla popularyzowania tych przedsięwzięć, w powiatach i w gminach rozprowadzono plakaty z hasłami: *Nie wstydź uczyć się w starszym wieku; Korzyścią osobistą jest zdobycie umiejętności czytania i pisania w każdym wieku; Pracownicy, kierownicy zakładów pracy i pracodawcy! Droga do nowego ustroju wymaga światłych i rozumnych obywateli – obowiązkiem Waszym jest przeto organizowanie zespołów początkowego nauczania w zakładach pracy, blokach domów, we wsiach i osiedlach; Chcemy i musimy doprowadzić do tego, by 1951 r. nie było w naszym województwie analfabetów i półanalfabetów.*⁹

Na zebraniu Zarządu Miejskiego wraz z delegatami Inspektoratu Szkolnego w dniu 9 XI 1948 r., omówiono problem analfabetyzmu w Zamościu oraz wydano do ludności odezwę w sprawie rejestracji i udziału w kursach. Ponadto na wniosek burmistrza, Stefana Fudko, zgodzono się na pokrycie kosztów spisu analfabetów z funduszy miejskich.¹⁰ Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego w Lublinie, pismem z 17 VI 1948 r. poleciło Inspektoratowi Szkolnemu w Zamościu, uruchomić w roku szkolnym 1948/49 około 50-60 kursów.¹¹

W dniu 7 IV 1949 r. została wydana ustawa o likwidacji analfabetyzmu, który wg ówczesnej propagandy był: *spuścizną rządów burżuazyjnych i obszarniczych w okresie II Rzeczypospolitej.* Artykuł II tej ustawy tak precyzował pojęcie analfabety i półanalfabety: *Za analfabetów w rozumieniu niniejszej ustawy uważa się osoby nie umiejące czytać i pisać, a za półanalfabetów osoby posiadające umiejętność czytania, lecz nie umiejące pisać.*¹²

W związku z rozpoczętą kampanią walki z analfabetyzmem, przekształceniu uległy struktury podmiotów prawnych, zajmujących się tym problemem. Stosownie do polecenia Wojewódzkiego Pełnomocnika do WA w Lublinie, L. Czugały, z dnia 17 V 1949 r., Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Zamościu, przedstawiło skład Powiatowej Komisji do WA. Do jej prezydium weszli: Józef Tront jako przewodniczący, starosta powiatowy Kazimierz Głębski – wiceprzewodniczący, inspektor szkolny oświaty dorosłych Jan Kniaź – sekretarz, zaś jako członkowie Bojarczuk Michał z ramienia SL i Stanisław Dubiel I sekretarz PZPR. Do komisji weszło 12 osób: inspektor szkolny Stanisław Ordyczyński, Czesław Piszcz (PSL), Zygmunt Branicki (SD), ppłk Pająk, Konstanty Mastalerz (ZZ), Wawrzyniec Siwiec (SCh), Stanisław Kaczor (ZMP), Antoni Kilan (SP), Jan Koziołek (ZNP), Stefan Tor (TURiL), Ludwika Kazanecka (LK), Stanisław Wiktorowicz (TPZP). Pełnomocnik Powiatowy do WA, powołał przewodniczących gminnych komisji społecznych, ich zastępców i sekretarzy, a gminni przewodniczący – gromadzkie rady społeczne.¹³

⁸ *Przed generalną bitwą z analfabetyzmem. 1000 kursów nauki czytania i pisania na Lubelszczyźnie*, „Sztandar Ludu” 1948 nr 318, s. 5.

⁹ APZ, Akta m. Zamościa 1944-50, sygn. 106, k. 14.

¹⁰ APZ, Akta m. Zamościa 1944-50, sygn. 36, k. 179, 190.

¹¹ APZ, PRN Zamość, sygn. 72, k. 211.

¹² APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 403, k. 14.

¹³ APZ, PRN Zamość, sygn. 83, k. 17.

Po przeprowadzonej inspekcji PPRN w Zamościu, wystosowało pismo 8 X 1949 r. do Gminnych Komitetów do WA, w którym zaniepokojone zupełnym brakiem zainteresowania tymi problemami na szczeblu gminnym, wydało szereg poleceń. Zobowiązano je do 12 X do zwołania zebrania z udziałem: kierowników szkół, partii politycznych i organizacji młodzieżowych; skontrolowania czy przeprowadzono dodatkową rejestrację i zestawienia odesłano do powiatu, opracowania sieci kursów na terenie gminy, powołania na każde pięć osób jednej odpowiedzialnej za uczęszczanie grupy na zajęcia, oraz opracowania preliminarzy budżetowych.¹⁴

KOSL w Lublinie, pismem z 13 VIII 1949 r., poleciło w związku z koniecznością powołania w każdym powiecie 50 kursów, odwołać z urlopów podinspektorów szkolnych do spraw oświaty dorosłych, kierowników powiatowych poradni świetlicowych i samokształceniowych. Pełnomocnicy powiatowi zostali zobowiązani do zwołania prezydiów gminnych i miejskich Komisji Społecznych do WA, w celu organizacji 4-5 kursów w każdej gminie w sierpniu i 3 razy więcej w następnych miesiącach, tak, aby zrealizować plan. Mieli także podjąć decyzję w sprawie współzawodnictwa między powiatami i gminami.¹⁵

Wydział Oświaty i Kultury Dorosłych KOSL w Lublinie, na początku sierpnia 1949 r., zawarł umowę o współzawodnictwie z Wydziałem Oświaty i Kultury Dorosłych KOSW w Warszawie. Rezultaty rywalizacji ustalono 15 IX 1949 r. Województwo lubelskie podjęło się zorganizować 750 kursów i objąć nimi 7.500 analfabetów, a uruchomiło 1086 kursów z 25.081 uczestnikami, co oznacza iż plan wykonano w 405% w stosunku do ilości zaplanowanych kursów i w 333% w stosunku do liczby kursantów. Województwo warszawskie pod względem utworzonych kursów zajęło drugie miejsce, a pierwsze pod względem przeszkolonych analfabetów.¹⁶ PPRN w Zamościu, uchwałą z 19 VIII 1949 r. przy udziale partii politycznych, ZMP, PRZZ, ZNP, SCh, SP, postanowiło powołać w sierpniu 50 kursów z 500 uczestnikami i wezwać Tomaszów Lubelski do współzawodnictwa.¹⁷

Województwa współzawodniczyły też w II etapie likwidacji analfabetyzmu. Delegaci województwa lubelskiego, Józef Steliga – naczelnik Wydziału OiKD KOSL i Ludwik Czugała – przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, zobowiązali się od 31 XII 1949 r. uruchomić 1350 kursów i 400 zespołów nauczania początkowego, obejmując nimi 30.000 analfabetów i półanalfabetów, z których 24.000 miało stale uczęszczać na zajęcia. Przedstawiciele województwa warszawskiego: Teodozja Kozakiewicz, wiceprzewodnicząca Wojewódzkiej Rady Narodowej w Warszawie i Edward Nożyński, referent Wydziału OiKD KOSW podpisali zobowiązanie uruchomienia 2000 kursów i 500 zespołów nauczania początkowego, obejmując nimi 50.000 analfabetów i półanalfabetów, z których 40.000 stale uczestniczyłoby w zajęciach.

¹⁴ APZ, PRN Zamość, sygn. 83, k. 105-106.

¹⁵ APZ, PRN Zamość, sygn. 83, k. 67; Prezydium PRN Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., sygn. 582, k. 17.

¹⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej APL), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej PWRN) Wydz. Oświaty Lublin, spis 1, sygn. 512, k. 101.

¹⁷ APZ, PRN Zamość, sygn. 84, k. 41, 71-73.

W celu podsumowania wyników komisje współzawodniczące, miały spotkać się 14 I 1950 r., a podstawą do ustalenia wyników byłyby sprawozdania województw poparte danymi z poszczególnych powiatów.¹⁸

W związku z tymi decyzjami, Ludwik Czugała, zalecił zawieranie umów o współzawodnictwie w II etapie likwidacji analfabetyzmu na szczeblu powiatowym i gminnym. Każdy powiat musiał utworzyć minimum 170 kursów. Prezydium Powiatowych Komisji Społecznych do WA w Zamościu i Tomaszowie Lub. na wspólnym posiedzeniu 29 X w Zamościu, zawarły umowę w sprawie współzawodnictwa we wrześniu i październiku 1949 r.¹⁹ Komisja współzawodnictwa w akcji zwalczania analfabetyzmu pomiędzy powiatami zamojskim i tomaszowskim, w składzie: Józef Steliga – przedstawiciel Pełnomocnika Wojewódzkiego do WA, Józef Tront – przedstawiciel Powiatowej Komisji Społecznej do WA w Zamościu i Eugeniusz Kadler – reprezentant Powiatowej Komisji Społecznej do WA w Tomaszowie Lub., ustaliła zobowiązania obu powiatów w okresie od 1 IX do 31 X 1949 r. Zgodnie z zaleceniami L. Czugały, Zamość deklarował utworzenie: 170 kursów i 10 zespołów dla 2550 analfabetów, z czego powstało 150 kursów, oraz 10 zespołów z ogólną liczbą 2261 osób. Ponad wytyczne, Zamość zaplanował utworzyć 10 kursów i 5 zespołów ze 175 osobami. W ramach tych dodatkowych zobowiązań działały 82 kursy i 10 zespołów, na które zapisało się 1976 analfabetów. Z powyższych danych wynika, że nie zrealizowano wytycznych podstawowego planu, a zobowiązania dodatkowe wykonano znacznie przekraczając ustalone założenia. Tomaszów Lub. planował zorganizować 170 kursów dla 2550 analfabetów, oraz dodatkowo 10 kursów dla 150 osób. Łącznie utworzono 76 kursów dla 1847 osób.²⁰

Rozróżnienie między zespołem a kursem zostało dokładnie określone w instrukcji, Pełnomocnika Rządu do WA, Stefana Matuszewskiego, z 21 VI 1949 r. W myśl jej, jako kurs rejestrowano grupę liczącą nie mniej niż 15 uczniów i realizująca program nauczania w wymiarze 240 godzin. Jeżeli grupa nie spełniała jednego z tych warunków, rejestrowała się jako zespół. Zarówno uczący się w nich, jak i indywidualnie mieli te same uprawnienia do uzyskania świadectwa o wypełnieniu obowiązku nauki początkowej. Komisje: gminne, miejskie i dzielnicowe były odpowiedzialne za rejestrację kursów i zespołów, oraz prowadzenie dokumentacji.²¹

W dniach 10-20 VI 1949 r., na terenie powiatu zarejestrowano 4513 analfabetów i półanalfabetów. Z tego skierowano na kurs 3389 osób. Od końca sierpnia zaplanowano objąć nauczaniem 1277 osób na 54 kursach, a od 1 X – 1117 osób na 56 kursach i 328 – w 44 zespołach. Łącznie w 1949 r. planowano objąć nauczaniem 2722 osoby na 110 kursach państwowych, na których zatrudniono 110 nauczycieli, zaś w 1950 r. przeszkolić pozostałych 667 analfabetów. W sierpniu 1949 r., planowano zorganizować 38 kursów, w tym: ZMP –

¹⁸ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 403, k. 115.

¹⁹ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 83, k. 131; PRN Zamość, sygn. 84, k. 41, 71-73.

²⁰ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., sygn. 454, k. 6

²¹ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., sygn. 2, k. 7-9.

8, ZSCh – 9, OSP – 3, PZPR – 5, SL – 4, ZZ – 1, i 8 państwowych. Zgodnie z okólnikiem Pełnomocnika Wojewódzkiego do WA, z 24 VIII 1949 r., w dniu 7 IX odbyły się zebrania międzygminnych komisji współzawodnictwa przy udziale Powiatowego Pełnomocnika do WA J. Tronta. Ze złożonych przez nich sprawozdań wynikało, iż uruchomiono planowane kursy i objęto nimi 853 osoby. Frekwencja wynosiła od 30% do 40%, jednak zakładano, że po ukończeniu prac polowych wzrośnie.²²

Główna Komisja Społeczna do WA, podjęła uchwałę 27 X 1949 r., na mocy której Pełnomocnik Rządu do WA, 3 XI zarządził zorganizowanie w całym kraju *Tygodnia walki z analfabetyzmem* w dniach 11-18 XII. Jego zadaniem było spopularyzowanie akcji wśród społeczeństwa i uzyskanie powszechnej aprobaty dla poczynań władz.²³ S. Matuszewski, pismem z 25 XI, polecił pełnomocnikom powiatowym udzielić pomocy inspektoratom w rozprowadzaniu materiałów propagandowych, tak, aby dotarły do gmin do 5 XII. Wśród nich znajdowały się: plakaty, instrukcje, odezwy, książki, nalepki po 50, 20, 10 zł, oraz seria dużych znaczków na kwotę uliczną. Pieniądze z ich rozprowadzenia i zbiórki ulicznej wpłacono do banku z dopiskiem „Fundusz *Tygodnia WA*”.²⁴

Zakrojona na szeroką skalę walka z analfabetyzmem, wymagała przeszkolenia odpowiednich kadr. KOSL w Lublinie, zgodnie z pismem Pełnomocnika Rządu do WA z 17 X 1949 r., poleciło organizować konferencje dla: instruktorów pedagogicznych, nauczycieli społecznych i kierowników zespołów czytelnich. W sierpniu i wrześniu 1949 r. kredyty na szkolenie przekazywano inspektoratom szkolnym. Ze względu na ograniczone możliwości finansowe państwa, polecano zwrócić się z prośbą o dotację do samorządów. Ponieważ nie wszystkie powiaty mogły zrealizować konferencje we własnym zakresie, dlatego w Zamościu odbyły się szkolenia rejonowe, dla powiatów: zamojskiego, hrubieszowskiego, tomaszowskiego i biłgorajskiego. Na szkolenie każda gmina wytypowała jednego nauczyciela o pełnych kwalifikacjach w zakresie nauczania dorosłych. Zadaniem przeszkolonego pedagoga miała być: opieka nad całością prac metodyczno-dydaktycznych na kursach na terenie całej gminy, organizowanie odpraw gminnych dla zapoznania uczestników z zasadami nauczania dorosłych i postulatami wychowawczymi rządu. Chociaż akcja ta trwała do końca grudnia 1949 r., to już do 15 XI przedłożono w Warszawie wykazy uczestniczących w niej nauczycieli.²⁵

Pełnomocnik Rządu do WA, w celu dostarczenia nauczycielom i uczniom materiałów dydaktycznych, polecił redakcji tygodnika „Gromada” wydawanie co dwa tygodnie wkładki pt. „Wiadomości ciekawe i pożyteczne”. Na ich treść składały się: wiadomości o Polsce i świecie współczesnym, informacje o aktualnych wydarzeniach politycznych i gospodarczych, artykuły o odbudowie Warszawy.²⁶ Od 1 IV 1949 r. Polskie Radio nadawało specjalne audycje po-

²² APZ, PRN Zamość, sygn. 84, k. 53.

²³ APZ, PRN Zamość, sygn. 83, k. 129.

²⁴ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., sygn. 465, k. 4, 11.

²⁵ APZ, PRN Zamość, sygn. 83, k. 148.

²⁶ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., sygn. 582, k. 29.

święcone zagadnieniom oświaty dorosłych, ze szczególnym uwzględnieniem problemu analfabetyzmu, któremu poświęcono cykle pogadań pt.: *Likwidacja analfabetyzmu jako pierwszego etapu w upowszechnianiu kultury*; *Rządowy plan likwidacji analfabetyzmu*; *Jak zlikwidowano analfabetyzm w ZSRR?*, oraz przeprowadzono wywiady z byłymi analfabetami w ramach programu pt.: *Jak nauczyłem się czytać i pisać?*²⁷

W związku z przypadającą rocznicą przyjęcia przez Sejm RP ustawy 7 IV 1949 r., S. Matuszewski, polecił okólnikiem z 27 III 1950 r., przeprowadzenie pogadań uświadamiających doniosłość możliwości edukacji wszystkich warstw społeczeństwa. Zalecił on podkreślić, że na kursy uczęszcza 500 000, a liczba ta w 1951 r. wzrośnie do 1.500.000 osób, co spowoduje zlikwidowanie analfabetyzmu w Polsce jako zjawiska masowego. Materiały propagandowe do tej akcji zostały zawarte w: Biuletynie Pełnomocnika Rządu do WA nr 1 pt.: „Prawo do oświaty”, oraz w wydawnictwach na *Tydzień walki z analfabetyzmem: Wszyscy na front walki z analfabetyzmem!*, *Co młodzież o analfabetyzmie wiedzieć powinna?* Oprócz tego zalecano w prasie lokalnej zamieszczać artykuły na ten temat, a w radiu nadawać audycje.²⁸

W całym kraju przygotowywano się na huczne obchody rocznicy, mówiono o wielkich osiągnięciach i snuto ambitne plany na przyszłość, sytuacja jednak nie wyglądała tak optymistycznie. Pełnomocnik Powiatowy do WA J. Tront skierował 25 I 1950 r., pismo do pełnomocników gminnych, w którym jest zaniepokojony załamaniem się akcji w gminach u progu planowanych egzaminów. Chcąc uświadomić im ewentualne konsekwencje takiego obrotu sprawy, pisze: *Jak wielką wagę przywiązuje państwo do likwidacji analfabetyzmu świadczy fakt, iż ob. Premier Cyrankiewicz postawił w stan oskarżenia jednego z pełnomocników wojewódzkich, a ob. Minister Matuszewski dwóch pełnomocników powiatowych.*²⁹

J. Tront na podstawie uchwały Powiatowej Komisji do WA, w uzgodnieniu ze starostą i sekretarzami partii politycznych wydał instrukcję polecającą: sołtysom, radnym rad narodowych, przedstawicielom partii politycznych, opracowanie planu obsługi zebrania aktywu gromadzkiego przez członków gminnych komisji, służenie radą i pomocą w realizowaniu poszczególnych działań w gromadach.³⁰

Mimo tych poczynań sytuacja na terenie powiatu nie uległa poprawie, a podobnie przedstawiała się w całym województwie. W docierających do wojewody lubelskiego, Pawła Dąbka, sprawozdaniach wojewódzkiej i powiatowych komisji społecznych wyraźnie wynikało, że duża ilość wójtów nie współdziałała w walce z analfabetyzmem z gminnymi, powiatowymi i wojewódzką komisją społeczną. W tych okolicznościach Wojewódzki Pełnomocnik do WA, pismem z 24 III 1950 r. polecił uaktywnić komisję, aby nie dopuścić do przer-

²⁷ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 403, k. 32; APL, KOSL w Lublinie, sygn. 916, k. 3-5.

²⁸ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 404, k. 6; PRN Zamość, sygn. 84, k. 1.

²⁹ APZ, PRN Zamość, sygn. 74, k. 13.

³⁰ Tamże, sygn. 74, k. 13.

wania prac na kursach przed wydaniem zaświadczeń o jego ukończeniu, oraz zalecił przeprowadzenie dodatkowej rejestracji analfabetów w dniach 2-4 IV 1950 r. Za wyniki rejestracji uczynił osobiście odpowiedzialnych wójtów, jednocześnie podkreślił, że poprzednie rejestracje nie były dobrze przeprowadzone, gdyż nie obejmowały one ok. 50% analfabetów. Do inspektoratów szkolnych, zestawienia rejestracji z gmin przesyłano do 15 IV. W województwie lubelskim w okresie wiosenno-letnim uruchomiono 1400 kursów.³¹

Obchodzony w dniach 1-7 V 1950 r. „Tydzień Oświaty, Książki i Prasy”, przebiegał pod hasłami: „Nauka i oświata buduje podstawy socjalizmu w planie 6-letnim”, „Oświata, książka i prasa w walce o trwały pokój i socjalizm”. W ramach likwidacji analfabetyzmu, przeprowadzono dodatkową rejestrację analfabetów, uroczyste egzaminy końcowe, nagrodzono najlepszych nauczycieli i uczniów, oraz odbyły się zebrania sprawozdawcze rad narodowych dotyczące tego problemu. Przystąpiono także do organizowania: kursów, zespołów i nauczania indywidualnego, wchodzącego w zakres kampanii wiosenno-letniej.³²

Na podstawie pisma Pełnomocnika Rządu do WA z 7 VI 1950 r., Wydział Oświaty PWRN w Lublinie, zorganizował 21 VI wycieczkę najlepszych absolwentów nauki początkowej do Warszawy. Z powiatu zamojskiego wzięło w niej udział 35 osób.³³

Komisja Społeczna do WA, zorganizowała w dniach 22-29 X 1950 r. *Tydzień walki z analfabetyzmem*. W okólniku kancelarii Rady Państwa z 6 X 1950 r., do wszystkich Prezydium Rad Narodowych, czytamy: *Celem „Tygodnia” jest zmobilizowanie całego społeczeństwa do aktywnego udziału w akcji walki z analfabetyzmem, zwłaszcza kampanii jesiennie-zimowej 1950-51. W okresie tym winno być zorganizowanych ponad 400.000 kursów i zespołów nauczania początkowego, na których uczyć się będzie ponad 600 000 analfabetów.*³⁴

Prezydium Rad Narodowych wszystkich szczebli, na porządku swoich obrad, stawiały referat zawierający ocenę dotychczasowych wyników i stan przygotowania do kampanii jesiennie-zimowej, koreferat będący sprawozdaniem z: zaopatrzenia w podręczniki, ze stanu lokali, frekwencji uczniów, oceny nauczających, oraz plan pracy na rok 1951 uwzględniający rejestrację analfabetów, wizytację kursów i kontrole wyników nauczania.³⁵ Wydział Oświaty PWRN w Lublinie, zaapelował do młodzieży szkolnej, aby wzięła aktywny udział w *Tygodniu walki z analfabetyzmem*, poprzez organizowanie nauczania zespołowego i indywidualnego, docierając do kobiet wiejskich, przeciążonych pracą w gospodarstwie oraz wychowywaniem dzieci.³⁶

Przewodniczący MRN w Zamościu, Jan Żur, na posiedzeniu plenarnym 26 X 1950 r., złożył sprawozdanie z przebiegu likwidacji analfabetyzmu na terenie miasta. Poinformował, iż utworzono 7 kursów ze 160 uczniami, a końcowy eg-

³¹ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 404, k. 5.

³² APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 404, k. 8, 18-19.

³³ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 404, k. 31.

³⁴ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., sygn. 583, k. 25.

³⁵ Tamże, sygn. 583, k. 25.

³⁶ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 404, k. 54.

zamin dla osób robiących duże postępy w nauce zaplanowano na grudzień 1950 r., zaś dla pozostałych na maj 1951 r. Ponadto dokona się ponownej rejestracji i akcja zakończy się egzaminami pod koniec 1951 r. tak, aby całą działalnością uczcić 34 rocznicę Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej.³⁷

Druga połowa 1950 r., była ostatnim okresem współzawodnictwa w zwalczaniu analfabetyzmu między powiatem zamojskim a tomaszowskim. Komisja w składzie Piotra Prussa – przedstawiciela Pełnomocnika Wojewódzkiego WA, Edwarda Szczerby – przedstawiciela Powiatowej Komisji Społecznej do WA w Tomaszowie Lub. i Edwarda Czarnkowskiego – przedstawiciela Powiatowej Komisji Społecznej do WA w Zamościu, przeanalizowała 10 I 1951 r. w Lublinie, zobowiązania i sprawozdania powiatów za okres 1 VII – 31 XII. Tomaszów Lub. zobowiązał się zorganizować 170 kursów, zespołów i punktów nauczania indywidualnego z 3000 osób, a uruchomił tylko 99, tj. 58% i objął nimi 1776 analfabetów, tj. 59% założeń planu. Powiat zamojski zobowiązał się utworzyć 200 kursów, zespołów i punktów nauczania indywidualnego i objąć nimi 4500 analfabetów, zaś utworzył 156, tj. 78% i objął nimi 2 519 osób, tj. 56% zobowiązania.³⁸ Powiatowa Komisja Społeczna do WA pod przewodnictwem starosty, Kazimierza Głębskiego, w dniu 15 XII 1950 r. zobowiązała się do 21 XII zlikwidować analfabetyzm w trzech spółdzielniach: Białobrzegi, Iłowiec, Adamów i dwóch PGR-ach: Jarosławiec i Michałów; do 1 V 1951 r. w 12 gminach, a do 22 VII 1951 r. na terenie całego powiatu.³⁹

Ostatecznie jednak powyższy plan uległ pewnym zmianom. Prezydium Powiatowej Komisji Społecznej do WA w Zamościu, na posiedzeniu 24 IV 1951 r., przyjęło meldunek o zlikwidowaniu analfabetyzmu w myśl ustawy z 7 IV 1949 r. Po złożeniu sprawozdania przez podinspektora E. Czarkowskiego, powyższa decyzja została potwierdzona 7 V 1951 r. uchwałą Prezydium Powiatowej Rady Narodowej. Wyniki akcji przedstawiały się następująco:

zarejestrowano analfabetów i półanalfabetów 20 VI 1949 r.	7204
zarejestrowano dodatkowo w czasie kontroli	3052
łącznie	10256
zwolniono z obowiązku nauki z powodu przekroczenia wieku (1898 r.)	5538
zwolniono z powodu kalectwa, upośledzenia	422
zmarło w tym okresie	76
opuściło miejsce zamieszkania	222
absolwenci kursów i zespołów	3100
absolwenci nauczani indywidualnego	898
absolwenci w wieku powyżej 50 r. życia	72
absolwenci w okresie 1944 – 7 IV 1949 r.	189

Prezydium PRN w Zamościu, podjęło decyzję wmurowania w mury ratusza tablicy o następującej treści: *W dniu 1 maja 1951 r., w drugim roku planu sześcioletniego, powiat zamojski wyzwolony dzięki zwycięstwu Armii Radzieckiej*

³⁷ APZ, Akta m. Zamościa 1944-50, sygn. 44, k. 95.

³⁸ APL, PWRN Wydz. Oświaty Lublin, spis 1, sygn. 519, k. 5; 21 XII – zobowiązanie z okazji urodzin Stalina.

³⁹ APL, PWRN Wydz. Oświaty Lublin, spis 1, sygn. 521, k. 29.

*nad faszyzmem, wysiłkiem całego społeczeństwa zlikwidował analfabetyzm, hańbiebną spuściznę rządów obszarników i kapitalistów.*⁴⁰

Pomimo deklaracji, na terenie Zamościa działało 9 kursów mających przeprowadzić egzaminy 22 VII 1951 r.⁴¹ Na posiedzeniu MRN, 23 X 1951 r., Gminny Pełnomocnik do WA, Czesław Sioma, stwierdził: *Jeszcze są oporni analfabeci, których naszym obowiązkiem jest wylapać i uświadomić, oraz zachęcić do nauki, aby i oni poznali, to dobrodziejstwo, jakie nam daje rząd Polski Ludowej w postaci wiedzy.*⁴²

W województwie lubelskim, uroczystości związane z zakończeniem likwidacji analfabetyzmu, odbyły się 10 VI 1951 r., w Zamościu. Obecni wtedy: minister pełnomocnik Rządu Walki z Analfabetyzmem S. Matuszewski i prezes ZG ZSL J. Ozga-Michalski wpisali się do założonej na tę okazję *Księgi pamiątkowej likwidacji analfabetyzmu w powiecie zamojskim.*⁴³ Meldunki o całkowitej likwidacji, analfabetyzmu przedłożyły wówczas powiaty: biłgorajski, lubartowski, lubelski, łukowski i włodawski. Województwo lubelskie ostateczny meldunek złożyło 7 XI 1951 r.⁴⁴

W celu zapobieżenia wtórnemu analfabetyzmowi, Ministerstwo Oświaty, okólnikiem z 4 XII 1950 r., zleciło kierownictwu wszystkich bibliotek otoczyć opieką słuchaczy kursów nauczania początkowego. Kierownicy bibliotek szczebla powiatowego, mieli zwrócić się do Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowych Rad Narodowych, w sprawie otrzymania imiennej listy z adresami absolwentów kursów. Celem tego przedsięwzięcia, było ustalenie terminów wycieczki do miejscowej biblioteki, oraz zorganizowanie dla nich wieczorów głośnego czytania i opowiadania książek. W związku z tym pismem, Wydział Oświaty PWRN w Lublinie, 27 II 1951 r., polecił bibliotekom przygotowywać co miesiąc sprawozdania z werbowania absolwentów nauczania początkowego na stałych czytelników.⁴⁵

S. Matuszewski zarządzeniem z 16 VI 1951 r., wprowadził obowiązek pełnienia „Służby Społecznej”. Jej zadaniem było niedopuszczenie do wtórnego

⁴⁰ APL, PWRN Wydz. Oświaty Lublin, spis 1, sygn. 527, k. 577-578. Tablica żeliwna o wymiarach 30x40 cm wmurowana została jednak nie w ratuszu lecz w filarze podcienia kamienicy w Rynku Wielkim 3, gdzie mieściła się siedziba Inspektoratu Szkolnego. Usunięta została w 1979 w związku z rewaloryzacją kamienicy (informacja prof. Jerzego Kowalczyka, autora przewodnika po Zamościu, wraz z treścią tablicy wg notatki sporządzonej 17 VII 1971 r. – serdecznie dziękuję).

⁴¹ APZ, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (dalej PMRN) Wydz. Org.-Prawny Zamość, sygn. 33, k. 4.

⁴² APZ, PMRN Wydz. Org.-Prawny Zamość, sygn. 33, k. 58-59.

⁴³ APZ, PMRN Wydz. Oświaty, sygn. 497a - „Księga” przejęta została przez Archiwum Państwowe w Zamościu już po przygotowaniu artykułu (marzec 2005 r.) wraz aktami szkoły podstawowej nr 1 w Zamościu. Znajdują się w niej m.in. zdjęcia podinspektora E. Czarkowskiego, instruktorów, gminnych nauczycieli i uczestników nauczania (fot. s. 83). W „Księdze” zamieszczono kilka prac pisemnych byłych analfabetów tj. życiorysy, opisy pracy zawodowej, wypracowania o Warszawie, a także wycinki z gazet mówiące o przebiegu akcji na terenie powiatu.

⁴⁴ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., sygn. 584, k. 68, 134.

⁴⁵ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., sygn. 582, k. 22, 46.

analfabetyzmu poprzez: organizowanie form dalszego kształcenia absolwentów nauki początkowej i umasowienie placówek kulturalno-oświatowych.⁴⁶ Na terenie powiatu zamojskiego aktyw „Służby Społecznej” rozpoczął pracę od listopada 1951 r.⁴⁷

W związku z zakończeniem w całym kraju 1 V 1951 r. likwidacji analfabetyzmu zaszła konieczność skontrolowania celowości dalszego zatrudniania instruktorów gminnych, z którymi umowę o pracę podpisano na podstawie zarządzenia Pełnomocnika Rządu do WA z 15 IX 1950 r. Z dniem 31 XII 1951 r. zlikwidowano wszystkie stanowiska podinspektorów do WA. W ramach tych zmian, podinspektora Edwarda Czarkowskiego przeniesiono do Referatu Handlu PPRN w Zamościu, a kanclerza Annę Mazurek na stanowisko sekretarki w Liceum Ogólnokształcącym Męskim.⁴⁸

Kontrola Ministerstwa Oświaty wykazała, że instruktorzy oświatowi nie wykonywali swoich zadań, np.: nie organizowali kursów, punktów indywidualnego nauczania, zespołów czytelniczych, nie wizytowali podległego sobie terenu, stąd nie składali sprawozdań miesięcznych. Dlatego pismem z 10 I 1952 r., przyznano województwom instruktorów oświatowych dla prowadzenia prac organizacyjnych i kontrolnych. Wydział Oświaty PWRN w Lublinie, stwierdził, że na terenie województwa do 30 IV 1952 r. zakończyło pracę tylko 19 kursów na 48 czynnych, dając 218 absolwentów kursów i 450 absolwentów nauczania indywidualnego na 3636 osób objętych nauczaniem.⁴⁹

⁴⁶ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 30, k. 8.

⁴⁷ APZ, PMRN Wydz. Org.-Prawny Zamość, sygn. 33, k. 164.

⁴⁸ APZ, Prezydium PRN Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 30, k. 7-8; APL, PWRN Wydz. Oświaty Lublin, spis 1, sygn. 501, k. 20.

⁴⁹ APL, PWRN Wydz. Oświaty Lublin, spis 1, sygn. 501, k. 64-65.

Problem ten był aktualny także w 1953 r. Według meldunków z 30 XI na terenie woj. lubelskiego uruchomiono 258 zespołów czytelniczych ogólnych z liczbą 2383 uczestników, 92 zespoły czytelnicze przygotowawcze z 811 uczestnikami i 671 punktów kierowanego czytelnictwa indywidualnego obejmujące 3 900 osób.⁵⁰ Ministerstwo Oświaty, 25 VII 1953 r., wydało zarządzenie w sprawie organizacji zespołów czytelniczych. Zgodnie z załączoną instrukcją zespoły czytelnicze I stopnia dla dorosłych, miały umożliwiać osobom nie mającym 4 klas szkoły podstawowej systematyczne pogłębianie umiejętności czytania i pisania, zbliżyć je od bibliotek i świetlic, kształcić naukowy pogląd na świat oraz ułatwiać awans społeczny. Sieć zespołów opracowana przez powiatowe wydziały oświaty musiała obejmować: zakłady pracy, hotele robotnicze, osiedla, PGR, POM, świetlice, domy kultury i biblioteki. Tematyka programowa obejmowała 4 działy: *Walka o wyzwolenie społeczne, Budowa socjalizmu w Polsce Ludowej, Przyjaźń, przykład, pomoc ZSRR, Walka o pokój*.⁵¹

Władza określająca się mianem „ludowej”, od 1944 r. różnymi sposobami usiłowała pozyskać jak największe grono zwolenników. Dlatego postanowiła szukać oparcia wśród analfabetów, którym wraz z elementarnym wykształceniem dawała szansę awansu społecznego. Wszystkie materiały edukacyjne, np.: elementarz, czytanki poelementarzowe, lektury zespołów czytelniczych nasycano tekstami propagandowymi, politycznymi, tak, aby od pierwszego zetknięcia się ze słowem pisanym rozpocząć proces wychowania w duchu ideologii marksistowsko-leninowskiej. Rozpatrując przyczyny niskiej frekwencji na kursach, obok faktu przemęczenia ludzi pracą zawodową oraz obowiązkami domowymi należy podkreślić, że pokolenie ukształtowane w okresie międzywojennym i okupacji, miało stosunek co najmniej niechętny do tekstów zohydżających II Rzeczpospolitą oraz wmawiających, że Związek Radziecki jest przyjacielem ojczyzny, a nie partii będącej u steru władzy. Wszystkie te działania zmierzały do głębokiej dezorientacji i frustracji aksjologicznej większości społeczeństwa. Pojęcie „walki” pojawiało się w słownictwie rządowym niezwykle często: *walka o pokój, walka klasowa*, zaś w wypadku *walki z analfabetyzmem* chodziło nie tylko o podstawową edukację, ale o coś więcej, bo o wpływ na ludzi poprzez słowo drukowane. Była to więc *walka o stosunek analfabetów do nowej władzy*. W okresie planu 6-letniego stała się ona nie tylko hasłem propagandowym i dążeniem do kształtowania świadomości socjalistycznej, ale miała także dostarczyć kadr dla rozwijającego się przemysłu ciężkiego. Sprawa przyspieszenia rozwoju gospodarczego Polski była szczególnie ważna ze względu na ograniczenie przez państwa zachodnie inwestycji w krajach socjalistycznych i stale zaostrażającą się sytuację międzynarodową - „zimną wojnę”.

⁵⁰ APL, PWRN Wydz. Oświaty Lublin, spis 1, sygn. 500, k. 64.

⁵¹ APL, PWRN Wydz. Oświaty Lublin, spis 1, sygn. 504, k. 61-65.